

Presentació

DRET A L'HABITATGE O DRET A LA PROPIETAT?
ENTRE L'INDIVIDUALISME PROPIETARI I L'HABITATGE COM A ASSOLIMENT COL·LECTIU
RIGHT TO HOUSING OR RIGHT TO PROPERTY?
BETWEEN PROPRIETARY INDIVIDUALISM AND HOUSING AS A COLLECTIVE ACHIEVEMENT

Irene Sabaté Muriel / Departament d'Antropologia Social, Universitat de Barcelona /
<https://orcid.org/0000-0001-8470-0765>

Marco Aparicio Wilhelmi / Departament de Dret Públic, Universitat de Girona /
<https://orcid.org/0000-0003-1690-0858>

Miguel Ruiz Díaz-Reixa / Departament d'Antropologia Social, Universitat de Barcelona;
Facultat de Dret de la Universitat de Girona / <https://orcid.org/0009-0005-8194-8497>

Resum

Aquest monogràfic analitza la crisi residencial des d'un diàleg iteratiu entre els marcs epistemològics i metodològics propis de l'Antropologia social i del Dret, amb l'objectiu de superar les aproximacions predominantment economicistes que han orientat bona part de la recerca sobre la qüestió residencial. En el context espanyol, marcat per un parc reduït d'habitatge social, una cultura propietarista i la consolidació d'un model de capitalisme rendista, les contribucions reunides examinen les dimensions socials, jurídiques i polítiques d'accés a l'habitatge. Aquesta ampliació del focus, juntament amb l'aproximació interdisciplinària que és a la gènesi d'aquesta iniciativa, permet articular propostes transformadores i fins i tot prefigurar solucions a la qüestió de l'habitatge a través de reivindicacions populars i canvis legislatius l'abast dels quals és també objecte d'anàlisi per part dels autors i autores. Es tracta, en última instància, d'analitzar la complexitat aportant claus que permetin avançar en la consecució d'un dret, el dret a l'habitatge, que en l'actualitat es veu sistemàticament vulnerat, i que difícilment podrà ser promogut sense abans superar visions reduccionistes de la comprensió tant del dret a l'habitatge, sovint limitat a la dimensió prestacional, com del dret a la propietat, aferrat a les concepcions individualistes del mèrit i la legitimitat.

Paraules clau

Dret a l'habitatge, capitalisme rendista, cultura propietarista.

Abstract

This monograph analyses the housing crisis through an iterative dialogue between the epistemological and methodological frameworks of social anthropology and law, with the objective of moving beyond the predominantly economic approaches that shaped much of the research on residential issues. In the Spanish context, marked by a limited stock of social housing, a culture of home ownership and the consolidation of a rentier capitalist model, the contributions brought together here examine the social, legal and political dimensions of access to housing. This broadening of focus, together with the interdisciplinary approach at the heart of this initiative, enables the articulation of transformative proposals and even envisaging of solutions to the housing issue through popular demands and legislative changes, the scope of which is also analysed by the authors. Ultimately, the aim is to analyse this complexity by providing insights that enable progress towards the realisation of the right to housing, which is currently being systematically violated, and which can hardly be promoted without first overcoming reductionist views of both the right to housing, often confined to its social-assistance dimension, and the right to property, rooted in individualistic conceptions of merit and legitimacy.

Keywords

Right to housing, rentier capitalism, culture of home ownership.

INTRODUCCIÓ

L'accés a l'habitatge digne, adequat i de qualitat, així com la possibilitat de romandre-hi amb seguretat en la tinença, es troben avui entre els principals desafiaments socioeconòmics als quals s'enfronten gran part de les societats. De fet, aquesta és una problemàtica comuna en moltes ciutats del Nord global (European Commission, 2022; OCDE, 2021). Però, malgrat la transversalitat d'aquest problema, cada ciutat i regió del món presenta unes certes particularitats (com la major o menor disponibilitat de sòl, les regulacions fiscals, el paper dels sectors immobiliari i de la construcció dins de l'economia nacional, les polítiques públiques sobre el sector, l'estructura demogràfica i poblacional, etc.) que contribueixen a explicar la major o menor incidència d'aquest fenomen. La qüestió s'emmarca, a més, en l'ascens d'un model de capitalisme rendista caracteritzat pel creixent pes dels nous actors immobiliaris i financers que conceben l'habitatge com un actiu i com una nova —i sovint principal— estratègia d'extracció de rendes i de valor refugi (Housing Europe Observatory, 2022).

El règim immobiliari espanyol, caracteritzat pel reduït parc d'habitatge públic i pel dèficit d'habitatge destinat al lloguer social (Donat et al., 2021; Trilla i Bosch, 2018), així com per la seva ubicació dins un règim de benestar familista on les obligacions de parentiu predominen per sobre de la provisió estatal i on l'accés a la propietat esdevé un aspecte central de les estratègies de reproducció domèstica (Allen et al 2004), marca una diferència fonamental entre les grans ciutats espanyoles i altres urbs del centre i del nord d'Europa. No obstant això, la falta d'habitatge de lloguer social no explica el conjunt de la problemàtica, atès que, en altres ciutats i regions europees amb un major parc d'habitatge públic, els preus al mercat lliure són igualment desproporcionats en relació amb els ingressos mitjans de la població (Observatori de l'Habitatge de Barcelona, 2023; Wetzstein, 2017).

En el cas espanyol, és necessari també prendre en consideració l'ampli predomini de la tinença en règim de propietat per sobre del lloguer, un predomini històricament produït que ha donat forma a una estructura socioeconòmica molt determinada (Aramburu, 2015), així com a unes certes configuracions ideològiques i aspiracionals encara molt prevalents en la societat espanyola (Rodríguez, 2022), sovint caracteritzada com una “societat de propietaris” (López i Rodríguez, 2010) o una “democràcia de propietaris” (Carmona, 2022) que alguns autors han declarat en crisi amb l'eixamplament de la distància entre els grups socials amb i sense accés al patrimoni immobiliari (Ill-Raga, 2024, Palomera, 2025).

Algunes dades recolzen aquesta tesi de la crisi de la societat de propietaris. Des de l'esclat de la bombolla immobiliària el 2007, la proporció de llars llogateres ha augmentat del 13,5% (2007) al 18,7% (2023), el que ha permès proposar l'expressió *generació llogatera* per a explicar el conjunt de persones joves i adultes que tenen trajectòries residencials estructuralment determinades per la impossibilitat d'accedir a un habitatge en propietat (Byrne, 2020; Gil, 2026). Una població que es concentra territorialment a contextos de concentració urbana, especialment a la Comunidad de Madrid i Catalunya; amb una marcada sobrerrepresentació de la població estrangera extracomunitària, que accedeix a l'habitatge a través del lloguer en un 63,4% front l'11,3% de la població espanyola (INE, 2025); i que és especialment jove, atès que el 56% de les llars encapçalades per persones d'entre 16 i 29 anys resideixen en lloguer, front el 8% en el cas dels majors de 65 anys (Gil, 2025). Per tant, una generació llogatera jove, racialitzada i concentrada en els entorns metropolitans que ha d'accedir a l'habitatge a través del lloguer, el

que explicaria al seu torn la capacitat dels moviments socials pel dret a l'habitatge en entorns metropolitans per a posar en el debat i l'agenda política les tensions entre el dret a la propietat i el dret a l'habitatge.

Més enllà del context que acabem de descriure, en estudiar la qüestió de l'habitatge, les ciències socials en general, i la sociologia i els estudis urbans i *housing studies* en particular, han tendit a adoptar una mirada economicista que emfatitza els aspectes relatius a la capacitat de renda i adquisitiva de les persones i de les llars. Una mirada a la qual, de manera tangencial, s'ha sumat també l'interès per les polítiques socials i les intervencions de caràcter assistencial i finalista —com els programes d'atenció a les persones en situació de sense llar— destinades a atendre aquella part de la població les capacitats adquisitives de la qual la condemna a situacions de vulnerabilitat i exclusió residencial. Així doncs, el gruix de la recerca en matèria d'habitatge s'ha centrat en factors com, per exemple, la diferència entre els ingressos mitjans i el cost mitjà de l'habitatge, l'asimetria entre l'oferta i la demanda d'habitatge, la falta de polítiques públiques o la correlació entre la precarietat laboral i l'exclusió residencial, entre d'altres. D'aquesta manera, en un context on s'ha tendit a comprendre l'habitatge fonamentalment com un bé de mercat, l'assequibilitat s'ha acabat situant com el principal factor o eix explicatiu a l'hora de dissenyar polítiques públiques i d'estudiar la problemàtica de l'accés a i el manteniment de l'habitatge des de les ciències socials.

Però, atès que el debat sobre l'habitatge és molt més polièdric que la seva reducció a un model de mercat, les anàlisis que bàsicament prioritzen factors relatius a la disponibilitat de renda personal o familiar o a les polítiques socials de caràcter assistencial mostren un escàs potencial analític, conceptual i propositiu per a abordar aquesta matèria de manera adequada. Aquestes debilitats s'han fet paleses especialment després de l'esclat de la bombolla immobiliària i l'inici d'una crisi crònica d'habitatge avui cronificada (Observatori DESCA, 2020).

Davant d'això, una mirada més complexa, qualitativa i multidimensional, inspirada tant en la literatura més crítica dels *housing studies* (Kemeny, 1992) com en la tradició holística i relativista dels estudis antropològics que s'apropen a la diversitat i contingència històrica de les formes d'habitar, tot prestant atenció tant al paper de l'aprovisionament d'habitatge entre les estratègies de reproducció domèstica (Sabaté, 2012) com al seu paper com a node de relacions i organització del temps i l'espai social (Douglas, 1991), representa una via fructífera per aproximar-nos al fenomen residencial. La proposta d'aquest monogràfic és, a més, afegir-hi factors de tipus jurídic i discursiu, com els relacionats amb la incidència dels moviments socials en els marcs ideològics que sustenten i legitimen marcs polítics i reguladors, incloent-hi les representacions socials de la propietat, les interaccions entre els col·lectius vulnerables amb les institucions, les concepcions vinculades a la classe social, o els efectes discriminatoris de la planificació residencial. Anàlisis d'aquest tipus ofereixen, per tant, perspectives molt més fecundes per a abordar el tema de l'habitatge i les seves múltiples implicacions socioeconòmiques.

ESTRUCTURA I CONTINGUTS DEL MONOGRÀFIC

L'estratègia interdisciplinària adoptada en el present número monogràfic, fundada en un diàleg iteratiu entre els marcs epistèmic-metodològics propis de l'Antropologia social i del Dret, reflecteix el mètode de recerca del projecte "Tensions entre el dret a l'habitatge i la propietat

privada en les relacions d'arrendament. Un enfocament sociojurídic” (TEVIPROP¹), des del qual es coordina aquesta publicació. Els autors i autores que han contribuït al monogràfic, alguns dels quals formen part de l'equip del TEVIPROP, il·lustren i analitzen la construcció ideològica d'una oposició entre el dret a l'habitatge i el dret a la propietat, que es trobarien vinculats per un joc de suma zero on els avenços en una direcció es produirien en detriment de la consecució del dret suposadament contrari. Aquesta oposició, fonamentada en una comprensió fal·laç del dret a la propietat com a domini absolut, que no es correspon amb la funció social de la propietat recollida al nostre ordenament jurídic, compleix una funció ideològica que nega la garantia del dret a un recurs bàsic com és l'habitatge a àmplies capes de la població, especialment aquelles que, com ja s'ha esmentat, estan veient dificultat de manera creixent el seu accés a l'habitatge de propietat. Així mateix, la representació dels avenços en la garantia del dret a l'habitatge es veuen sistemàticament obstaculitzats pels interessos dels sectors socials que extreuen rendes del seu patrimoni immobiliari, i que tot sovint tenen una forta influència sobre els legisladors i els tribunals de justícia.

En aquesta línia, l'article d'en João França i en Jordi Mir Garcia explora la incidència dels moviments socials en matèria d'habitatge en el període comprès entre 2015 i 2023 a través de dos moments legislatius protagonitzats per l'acció de la Plataforma d'Afectades per l'Hipoteca i del Sindicat de Llogateres: d'una banda, la proposta de corresponsabilitzar els grans tenidors d'habitatge, i, de l'altra, la introducció del control de rendes dels lloguers. L'article parteix de l'anàlisi de la legislació, de l'acció dels moviments, i també d'entrevistes amb persones que han ocupat càrrecs polítics en aquest període, per dialogar amb les tensions existents entre el dret a l'habitatge i el dret a la propietat.

Gabriele D'Adda, al seu torn, proposa un balanç de 15 anys d'incidència legislativa de moviments socials com la Plataforma d'Afectades per la Hipoteca i el Sindicat de Llogateres per a canviar el marc legal tan estatal com català, tot diferenciant entre la crisi hipotecària (2008-2012), la bombolla del lloguer (2013-2018), i el que es planteja com una fase posterior de gestió social de la crisi (2018 en endavant). L'article contribueix als debats acadèmics i activistes sobre l'eficàcia, el potencial i els límits de les estratègies legals per a respondre a la crisi de l'habitatge tant en un sentit pràctic, mitjançant la introducció de regulacions, com des de la construcció de contra-narratives.

Montserrat Emperador Badimon i Marcos Ancelovici posen el focus en els moviments socials, tot partint de l'experiència de la Plataforma d'Afectades per l'Hipoteca, aplicant-hi la perspectiva dels “sabers experts profans” dels moviments socials, entesos com la capacitat de persones comunes per a desenvolupar coneixements científics específics. Els autors indaguen en les condicions materials que possibiliten aquesta producció, la mobilització d'arguments de legitimitat o els estatus de les persones militants. Així mateix, es plantegen interrogants sobre les jerarquies, els capitals culturals i polítics de les activistes, i la dedicació intensiva de recursos a la producció d'aquest tipus de sabers.

Des de l'òptica de les formes de diferenciació social derivades de les pràctiques d'accés a l'habitatge, Inés Gutiérrez Cueli revisa críticament concepcions sobre l'espai urbà i la classe social associats als Programes d'Actuació Urbanística (PAU), la tipologia d'urbanització privilegiada a moltes zones de l'estat espanyol durant el cicle financer-immobiliari de la bombolla (1995-2007).

¹ PID2022-138661NB-I00, finançat per l'Agencia Española de Investigación, Programa de Generación de Conocimiento.

Una tipologia que s'associa a la “nova classe mitja urbana”, l'aburgesament i els valors capitalistes de consum. A través d'una etnografia al PAU de Carabanchel, l'autora contextualitza les mudances a aquests nous barris per a conceptualitzar-les com estratègies familiars de reproducció social, així com descriu la vinculació contradictòria, ambivalent, múltiple i canviant dels seus veïns i veïnes en relació a la classe social.

També en relació amb les estratègies residencials dels diferents grups socials, Diana Mata s'ocupa d'estudiar la situació de mares migrades en situació administrativa irregular a la ciutat de Barcelona, que participen a un grup d'habitatge alhora que han d'interaccionar amb les institucions públiques per intentar obtenir solucions habitacionals. A través d'aquestes experiències reflexiona sobre la condició ambigua de les maternitats migrades, la performativitat de la vulnerabilitat justa i la imposició de formes d'espera activa que impacten sobre la sobirania i la desposseïció temporal. Des d'aquesta perspectiva analitza l'impacte de la cronopolítica i la dimensió temporal en la forma d'entendre i les possibilitats de construir la llar.

Des de l'exploració qualitativa de residents a la regió metropolitana de Barcelona, el Josep Maria Caroz aborda la precarietat habitacional explorant les formes en que les relacions de poder penetren en la vida quotidiana, generant alienació, dependència i restricció de l'autonomia, tot proposant la necessitat d'integrar el poder com una dimensió transversal de la precarietat habitacional, anant més enllà de les perspectives basades en la tinença o purament orientades al risc.

En l'àmbit de l'anàlisi de les polítiques d'habitatge, Miguel Ruiz aborda els efectes discriminatoris del Pla Territorial Sectorial d'Habitatge de Catalunya i el Pla 50.000 habitatges de protecció oficial, identificant-hi la manca d'una perspectiva antiracista en la planificació residencial, en un context d'auge i impunitat del racisme immobiliari, i assenyalant la potencial exclusió com a beneficiaris de les classes treballadores més precàries, entre les quals es troben sobrerrepresentades les persones racialitzades i d'origen migrant. A partir d'aquestes observacions, l'autor planteja la necessitat d'establir aliances que superin el racisme que divideix les classes treballadores i desenvolupar jurídicament la igualtat de tracte com a forma de garantir el dret a l'habitatge.

Finalment, Luisa Rossini s'ocupa de la construcció d'alternatives a les formes de tinença convencionals. Per fer-ho, compara tres experiències -Bethanien (Berlin), Porto Fluviale (Roma) i Casa Orsola (Barcelona)- que s'emmarquen en pràctiques impulsades pels moviments pel dret a l'habitatge i que poden donar lloc a *comuns d'habitatge redistributius*. L'anàlisi comparat de les tècniques de reutilització adaptativa, auto-rehabilitació i exercici del dret de tempteig i retracte serveix per entendre aquests exemples com a “llocs de prova” socioinstitucionals que permeten escalar comuns d'habitatge més accessibles, alhora que, en un terreny crític, es posa de relleu com la desmercantilització no implica necessàriament la redistribució.

A més d'aquestes contribucions, el present monogràfic introdueix la ressenya de l'Anna Recasens sobre el llibre de “*Lo que Engels no podía saber. La vivienda como bien de inversión*” (2024), on el sociòleg alemany Andrej Holm actualitza les hipòtesis d'Engels per assenyalar la transformació radical de l'habitatge en un actiu financer, i proposa mesures que ajudin a la desmercantilització, la des-alienació i la democratització de l'habitatge.

Per últim, aquesta publicació compta amb la traducció al català, fins ara inèdita, de l'article “*Donant cabuda a la “Generació Llogatera”*”. Desestabilitzant els discursos dominants sobre la

reforma del mercat de lloguer a Catalunya i Espanya” (2024), on Lorenzo Vidal, Javier Gil i Miguel A. Martínez identifiquen i analitzen críticament tres discursos dominants que serveixen per a limitar la reforma del mercat de lloguer a Catalunya i Espanya: “el propietari vulnerable”, els “efectes contraproductius”, i la “violació dels drets de propietat”.

En definitiva, el conjunt de les contribucions incloses en aquest número especial busca oferir una amplitud de mirades sobre els determinants de la crisi residencial i les dificultats amb què ensopega l'exercici del dret a l'habitatge en diferents contextos i a diferents escales. Per fer això, es va més enllà d'observar la trobada entre els habitants i el mercat immobiliari, i el grau en què aquest últim s'adequa a les necessitats i possibilitats econòmiques de la primera, per a prendre en consideració també com operen altres actors tan rellevants com els legisladors i dissenyadors de polítiques, i els moviments socials. Aquesta ampliació del focus, juntament amb l'aproximació interdisciplinària que està en la gènesi d'aquesta iniciativa, permet articular propostes transformadores i fins i tot prefigurar solucions a la qüestió de l'habitatge a través de reivindicacions populars i canvis legislatius l'abast dels quals és també objecte d'anàlisi per part dels autors i autores. Es tracta, en última instància, d'analitzar la complexitat aportant claus que permetin avançar en la consecució d'un dret, el dret a l'habitatge, que en l'actualitat es veu sistemàticament vulnerat, i que difícilment podrà ser promogut sense abans superar visions reduccionistes, economicistes i assistencialistes que, a més, donen per bona l'existència d'una oposició entre el dret a l'habitatge reclamat col·lectivament i un dret a la propietat vinculat a concepcions individualistes del mèrit i la legitimitat.

BIBLIOGRAFIA

- Allen, J.; Barlow, J.; Leal, J.; Maloutas, T. i Padovani, L. (2004) *Housing and Welfare in Southern Europe*, Blackwell.
- Aramburu, M. (2015) *Rental as A Taste of Freedom: The Decline of Home Ownership amongst Working-class Youth in Spain during Times of Crisis*, *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(6): 1172-1190.
- Byrne, M. (2020) *Generation rent and the financialization of housing: A comparative exploration of the growth of the private rental sector in Ireland, the UK and Spain*, *Housing Studies*, 35(4), 743-765.
- Carmona, P. (2022) *La democracia de propietarios. Fondos de inversión, rentismo popular y lucha por la vivienda*, Traficantes de Sueños.
- Donat, C.; Sender, M.; Bosch, J. i Arcarons, A. (2021). *State of housing 2021. Catalunya i Barcelona*. Observatori DESCA i Observatori Metropolità de l'Habitatge.
- Douglas, M. (1991) *The idea of a home: a kind of space*, *Social Research* 58(1): 287-307.
- European Commission (2022) *Housing market developments in the euro area: focus on housing affordability*. Technical note for the Eurogroup.
- EAPN (2025) 15º Informe. *El Estado de la pobreza*.
- Gil, J. (2025) *De la burbuja inmobiliaria a la generación inquilina: Propiedad, alquiler y rentismo tras la crisis de 2008*. Papers. *Revista de Sociologia*, 110(4), e3372. <https://doi.org/10.5565/rev/papers.3372>

- Hamou, D. (2020). "Habitar la ciudad en común: movimientos sociales y luchas por el derecho a la vivienda", en: Méndez de Andés, A., Hamou, D., Aparicio, M. (eds.), *Códigos Comunes Urbanos. Herramientas para el devenir común de las ciudades*, Icaria, 61-74.
- Holm, A. (2024) *Lo que Engels no podía saber. La vivienda como bien de inversión*. Katakarak.
- Housing Europe Observatory (2022) *The State of Housing in Europe. 2022 mid-term update*. Instituto Nacional de Estadística (2025). *Encuesta de condiciones de vida. Hogares por régimen de tenencia de la vivienda y nacionalidad de la persona de referencia*.
- Ill-Raga, M.; González, J. i Sabaté, I. (2020) *El moviment en defensa del dret a l'habitatge enmig de la crisi de la COVID-19*. *Revista Barcelona Societat*, 26: 35-40.
- Ill-Raga, M. (2024) *Rent struggles: unravelling conflictual dynamics in residential rent relations within Barcelona's private rental market (2019-2021)*, PhD dissertation, Ghent, Belgium: Ghent University. Faculty of Political and Social Sciences.
- Janoschka, M.; Alexandri, G. i Vives-Miró, S. (2019) *Tracing the socio-spatial logics of transnational landlords' real estate investment: Blackstone in Madrid*. *European Urban and Regional Studies*, 27(2): 125-141.
- Kemeny, J. (1992) *Housing and Social Theory*, Routledge.
- López, I. i Rodríguez, E. (2010) *Fin de ciclo. Financiarización, territorio y sociedad de propietarios en la onda larga del capitalismo hispano*, Traficantes de Sueños.
- Moore, T. i McKee, K. (2012) *Empowering Local Communities? An International Review of Community Land Trusts*. *Housing Studies*, 27(2): 280-290.
- Observatori DESCA (2020) *L'evolució dels desnonaments 2008-2019: de l'emergència a la consolidació d'una crisi habitacional*. <https://observatoridesca.org/es/estudis-i-informes/levolucio-dels-desnonaments-2008-2019-de-lemergencia-a-la-consolidacio-duna-crisi-habitacional>
- Observatori Metropolità de l'Habitatge de Barcelona (2023). *L'habitatge a la metròpoli de Barcelona en el 2022*.
- OCDE (2021) *Building for a better tomorrow: Policies to make housing more affordable*. In *Employment, Labour and Social Affairs Policy Briefs*. OECD.
- Palomera, J. (2018) *Els sindicats de llogaters i la lluita per l'habitatge en el nou cicle de financiarització*, *Papers*, 60: 157-163.
- Palomera, J. (2025) *El secuestro de la vivienda. Por qué es tan difícil tener casa y cómo esto puede romper la sociedad*, Península.
- Ponce, J. (2015) "Viviendas vacías, derecho a la vivienda y derecho a la ciudad", en: Barral, I. i Tornos, J. (ed.), *Vivienda y crisis: ensayando soluciones*, Barcelona: Decanato Autonómico de los Registradores de Cataluña, Universitat de Barcelona: 81-106.
- Prujit, H. (2004) *Squatters in the Creative City: Rejoinder to Justus Uitermark*. *International Journal of Urban and Regional Research* 28(3): 699-705.
- Rodríguez, E. (2022) *El efecto clase media. Crítica y crisis de la paz social*, Traficantes de Sueños.
- Sabaté, I. (2012) *Habitar tras el Muro. La cuestión de la vivienda en el este de Berlín*. Icaria.

Trilla, C. i Bosch, J. (2018) *El parque público y protegido de viviendas en España: un análisis desde el contexto europeo*, Fundación Alternativas.

Wetzstein, S. (2017) *The global urban housing affordability crisis*. *Urban Studies*, 54(14): 3159-77.

Fitxa bibliogràfica:

Sabaté Muriel, I; Wilhelmi, M. A.; Ruiz Díaz-Reixa, M. (2026). Presentació. *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 42(1), 3-10. <https://doi.org/10.56247/qua.630> [ISSN2385-4472]

